

Restore Edilen İki Adet Edessa Mozaïği 2011

Two Edessa Mosaics which were restored in 2011

Mehmet ÖNAL – Müslüm ERCAN – Alain DESREUMAUX – Nedim DERVİŞOĞLU*

(Received 24 June 2013; accepted after revision 2 August 2013)

Özet

Bu makalenin konusunu Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde 2011 yılında restore edilen iki mozaik döşeme oluşturmaktadır. Bu mozaiklerden biri Aftuha ve ailesinin mozaïği (Cenaze şöleni mozaïği D), diğeri geometrik desenli bir mozaiktir. Mozaik üzerinde beş figür yer almaktadır. Bunlar Aftuha, karısı Salum ve üç çocuğudur. Mozaïğin restorasyonundan sonra mozaik üzerindeki Edessa - Aramice yazıt okunabilmiştir. Yazıt sayesinde bu kaya mezarı hakkında bilgi alabilmekteyiz. Aftuha bu mezarı kendisi ve ailesi için bir "sonsuzluk evi" olarak yaptırmıştır. Aftuha Edessa'da sık rastlanan bir isimdir. Aile reisi Aftuha, Edessa mozaik geleneğine uygun olarak bir divan üzerinde uzanmış, karısı onun yanında oturmuş ve üç çocuğu soldan sağa doğru ayakta durmaktadır. Figürler yerel kıyafetler içerisinde görülmektedir.

M.S. 224 yılına tarihlenen diğeri mozaik geometrik motifler taşımaktadır. Dikdörtgen panel 4 kollu yıldız motifi ile süslenmiştir. Panelin büyük bölümü tahrip olmuştur. Mozaik üzerindeki Edessa - Aramice yazıt önceden çözülmüştür "Qaşya'nın oğlu I Bar'anta bu mezarı inşa etti" (published by Drijvers-Healey 1999: Am9).

Edessa nekropol mozaikleri üzerindeki figürler genellikle yerel stil özellikleri göstermekle birlikte, paneller ve bordürler üzerindeki giyoş dizileri, testere dişli üçgen dizileri, lozange motifleri ve dizileri oluşturan testere dişli dizileri Roma İmparatorluk stilini yansıtan özelliklerdir.

Anahtar Kelimeler: Edessa, Edessene, Şanlıurfa, Mosaic, Suryanice, Aftuha, Salum.

Abstract

In this article, the two mosaic pavements of Edessa that are introduced were restored in Şanlıurfa Archaeological Museum in 2011. One of them is an Aftuha and family mosaic (funeral mosaic D), the other is a geometric patterned mosaic. There are five figures on the mosaic. These are Aftuha, his wife Şalum and their three children. After the restoration of the mosaic the Edessene Aramaic inscription has been read. Thanks to the inscription, we get information about the rock tomb. Aftuha get this tomb made for himself (and his family) as the "house of eternity". Aftuha was a common name in Edessa. The householder Aftuha is lying down on the couch according to the tradition of Edessene mosaics, his wife is sitting beside him and their three children are standing from left to right. The figures are seen in the local garments.

The other mosaic which is dated to 224 AD., has geometric patterns. The rectangular panel are decorated with the four-spoke star patterns. More part of the panel was destroyed. The Edessene Aramaic inscription was previously solved "I Bar'anta Son of Qaşya, made this tomb" (published by Drijvers-Healey 1999: Am9).

Although the figures which are on the necropolis mosaics of Edessa are generally seen local style, on the panels and bordure, guilloch line, sequence of triangle with sawtooth, sawtooth lines creates lozange patterns and lines are cultural of the Roman imperial style.

Keywords: Edessa, Edessene, Şanlıurfa, mosaic, Syriac, Aftuha, Salum.

Makalemizin konusunu Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde 2011 yılında restorasyonu yapılan iki adet Edessa nekropol mozaïğinin tanıtımı oluşturmaktadır. Bunlar, 1. Aftuha ve Ailesi mozaïği, 2. Dört kollu yıldız desenli mozaiktir.

* Doç. Dr. Mehmet Önal, Harran Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. E-mail: monalbz@yahoo.com

Müslüm Ercan, Şanlıurfa Müze Müdürü. E-mail: muslumercan@hotmail.com

Alain Desreumaux, Directeur de recherche au CNRS (UMR « Orient & Méditerranée, Ivry). E-mail: desreumaux.alain@wanadoo.fr

Nedim Dervişoğlu, Arkeolog, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü. E-mail: nedim.dervisoglu@gmail.com

1. Aftuha Ailesi Mozaïği (Cenaze Şöleni Mozaïği D)

Şanlıurfa İli, Şehitlik (Çamlık) mahallesinde 1998 yılında Meteoroloji binası inşa edilirken tek odalı, üç arkosoliumlu bir kaya mezarının tabanında bu mozaik bulunmuştur. Edessa antik kentinin kuzey nekropolünün yer aldığı bu alanda, Şanlıurfa Müze Müdürü Eyüp Bucak başkanlığında yapılan kurtarma kazısında meydana çıkarılan bu mozaik kaldırılarak, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır¹. Müze Müdürlüğü'nün bahçesinde uzun yıllar restore edilmeden kalan mozaik (Salman 2007a: 96, 160-161 Şekil. 70-75; Salman 2007b: 176, Resim 14; Salman 2008: Figure 9)². 2011 yılının Ekim-Kasım aylarında restoratörler tarafından usulüne uygun olarak restore edilmiştir³. Anılan mozaik on bir parça halinde betona gömülü olduğu için mozaikte çok sayıda çatlamlar mevcuttu. Mozaikteki figürler ve Suryanice yazılar pek net değildi.

Mozaığın Restorasyonu⁴

... Önceki yıllarda demir donatılı 6 cm kalınlığındaki çimento harç içerisine monte edilerek teşhir edilen bu mozaikte günümüze kadar olan süreçte şekilsel, yüzeysel kirlilik gibi bozulma ve deformasyonların yoğun olduğu görülmüştür. Sıvı şekilde aktarılan çimento harcı tesseractların derzlerinden yüzeye taşmış, içerisindeki tuzlardan kaynaklanan bozulmalara neden olduğu gözlemlenmiştir.

Restorasyon çalışmamızda önce mekanik yöntemler kullanılarak yüzey temizliği yapılmıştır. Sonrasındaysa mozaiklerin 1:1 ölçekte çizimleri yapıldığında bordur çizgilerinde kaymalar, birleşme yerlerinde yoğun eksiklikler olduğu görülmüştür. Dijital ortamlardan da faydalanılarak bu kayıpların neden olduğu şekilsel deformasyonların etkisi minimuma indirilmiştir. Yüzeylerine PVA (Polivinilacetat) ile 2 kat bez kullanılarak sağlamlaştırma yapılmıştır. Düz bir satuh üzerine konularak arkalarındaki demir donatılı çimento harç mekanik yöntemlerle tesellatum seviyesine kadar temizlenmiştir.

Mozaikler için yeni taşıyıcı sistem oluşturmak üzere 1.50 x 3.00 m ölçüsünde 2.50 cm kalınlıkta Aerolam paneller REN LAM M1 ve HY 956 Epoxy reçineler kullanılarak genel mozaik ölçülerinde birbirine eklenmiştir. Birleşme yerlerine perniler konulmuştur. Arkalarındaki çimento harçları temizlenen parçalar Aerolam (petekli alüminyum) paneller üzerine yerleştirilerek yeni kesim ve birleşme şekillerine göre sıralanmıştır. İleride yapılacak teşhir aşaması için hazırlanması gereken metal iskelet aksamda bu çalışmalar sırasında yapılmıştır.

Hidrolik kireç harcıyla hazırlanmış akrilik bağlayıcı acril 33 ile güçlendirilmiş kireç harcı serilerek yeni yatak harcı yapılmıştır. Kireç harcı 2 taş tozu , 0.5 tuğla tozu , 0.5 kaymak kireç, 1.5 hidrolik kireç ve 20 cc acril ölçüğünde hazırlanmıştır. Mozaığın yüzeylerini sağlamlaştırmak için kullanılan kumaşlar 3A (aseton alkol su) kullanılarak geri alınmıştır...

1 Bu bilgiler, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nden alınmıştır. Mozaik hakkında yapılan bir çalışmada, anılan mozaığın bulunduğu yer olarak sehven Mance deresi işaret edilerek, Şanlıurfa Müzesi'ne ise hangi yıl getirildiğinin bilinemediği ifade edilmiştir. bkz. Salman 2007b: 47.

2 Mozaığın restorasyon öncesine ait olan bu çalışmalarda mozaikte betimlenen figürler eksik olup, Suryanice yazılara da yer verilememiştir.

3 Anılan restorasyon çalışması, restoratör Mustafa BAKIR ve ekibi tarafından yapılmıştır.

4 Restoratör Mustafa BAKIR'ın Şanlıurfa Müze Müdürlüğü'ne verdiği 16.02.2012 tarihli restorasyon raporundan alıntıdır.

Resim 1
Aftuha Ailesi Mozaïği,
Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

Mozaik

Resim 1-3

Ebadı: 2.87 × 2.46 m

Pano: 1.86 × 1.48 m

Bordür: 0.31 m

Tessera adedi: Bordür 81T/dm²; Pano 152T/dm²; Kadın yüzü 288T/dm²;

Malzemesi: Taş, cam

Tekniği: Opus tessellatum, Opus vermiculatum

Renk: Beyaz, siyah, kırmızı, kahverengi, pembe, sarı, yeşil, gri, turuncu, lacivert.

Yer : Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nin teşhirinde.

Kaynakça: Salman 2007a: 96, 160-161 Şekil 70-75; Salman 2007b: Resim 1-4; Salman 2008: Fig. 9.

Tanım: Taban mozaïğinde, üç sıra tesseralı düz siyah çizgiyle çerçevelenen 1.86 x 1.48 m ebadındaki panoda **Aftuha** ailesinin fertleri betimlenmiştir. Beş kişiden oluşan bu ailede, **Aftuha**, eşi **Salum** ve üç çocuğu görülür. Edessa mozaikleri geleneğinde sahnede, ölen kişinin solunda eşi, sağında çocukları yer alır. Bu mozaikte de, aile reisi **Aftuha** divanda yan uzanır, yanı başında eşi oturur, soldan sağa doğru ise üç çocuğu mevcuttur. Figürlerin başlarının yakınında kim olduklarıyla ilgili Suryanice yazılar vardır. Mozaïğin sol kısmı büyük oranda tahrip olmuş olup, eksiktir. Mutlu bir aile tablosu görünümündeki anılan sahnede, ağlayan sızlayan, üzgün duran figürlerin yer aldığı bir cenaze görüntüsünden eser yoktur. Panonun merkezinde ismini başının yanındaki Suryanice yazıdan öğrendiğimiz ölen aile reisi **Aftuha** betimlenmiştir. Kısmen korunan gövdesinden bu figürün bir divanda yan uzanmakta olduğu anlaşılır. Gövde üstü ve başı cepheden verilmiştir. Sarı renkli uzun kollu gömlek giyer. Sakallı ve bıyıklı çeneye doğru incelen oval yüzünde iri göz, uzun burun, sıkıca kapalı ağız ve güçlü çene görülür. Teni kahverenginin tonlarıyla verilmiştir. Yüzünde

Resim 2
Aftuha Ailesi Mozaïği,
Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi.

Resim 3
Aftuha Ailesi Mozaïği'nden
ayrıntı, Aftuha ve eşi Salum.

otoriter ifade mevcuttur. Ölen **Aftuha**'nın yanındaki taburede eşi **Şalum** oturur. **Barnebo'nun kızı olan Salum'un** ayakları $\frac{3}{4}$, gövde üstü cepheden, baş $\frac{3}{4}$ verilmiştir. Sahnenin en başında ve saygın pozda gösterilmiştir. Sağ elini göğsü üstünde tutar. Gri renkli himation (Pella, Ehram, kaftan?) (Bu giysi, sol omzunda bir broşla tutturulmasıyla himation giysisinin biraz değişik biçimidir) altında uzun kollu kırmızı tunik giyer. Yüzü açıktır. Geniş ve az yüksekçe başlıklı (Köfü) ve başlığın üstünde bir örtü gibi iki yana inen bir büyük örtü (yamşag) bulunmaktadır. Başlığa yatay sarılan parlak kumaş (şarh) tahrir olmuştur. Anılan başlık, Üç Ayaklı Sehpa mozaïğindeki başlığının alçak olmasıyla daha az varlıklı aile olarak tanımlanan kadının (Segal 1970: 39 Pl. 3: Segal 2002: 62) başlığına benzemektedir. Başlığın gerisinden bağlanan örtünün peçe olduğu ifade edilir (Dunbabin 1999: 173). Edessa'daki kadın betimlemelerinde kadınların peçesiz olması, peçenin bu zamanda kullanılmadığı değil, bu portrelerde kadınların yüz hatlarının gösterilmesi anlamına geldiği (Segal 1970: 39; Segal 2002: 61) de belirtilir. Fakat, anılan örtü Urfa çevresinde "büyük örtü" (yamşag) olarak adlandırılarak geleneksel bir giysi olarak günümüzde dahi kullanılmaktadır. Bu nedenle, bu uzun örtünün peçeye veya sadece betimlerde kadın yüzünün açılmasıyla herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır.

Zengin yetişkin kadınların tepesine doğru gittikçe incelen yüksek başlık giymeleri nedeniyle (Segal 1970: 39; Segal 2002: 62) mozaïğimizdeki ailenin varlığı normal düzeyde olmalıdır. Ama, Segal'ın da belirttiği (Segal 1970: 38) gibi, Edessa mozaiklerinde yüzü kapalı peçeli bir kadın figürüne henüz rastlanılmamıştır. Bu nedenle, anılan örtü, başlığa takılan bir aksesuar olmalıdır. Kadının başı hafifçe sola eğiktir. Dolgun oval yüzlü, geniş alınlı, yay kaşlı, küçük gözlü, küçük burunlu, küçük ağız, dolgun alt dudaklı ve dolgun çenelidir. Teni pembenin tonlarıyla verilmiştir. Bakışı, eşinin bakışlarıyla kesişir. Zeminde, kırmızı yemenili ayağının ucundaki dikdörtgen panoda Suryanice yazılar yer alır. Bu yazıda, **Aftuha'nın bu mezarı sonsuzluk evi olarak kendisi ...(ve ailesi) için yaptırdığı** belirtilmiştir. Ayrıca dizinin üstünde de beyaz zeminde Suryanice yazı mevcuttur.

Aile reisinden sola doğru üç figür betimlenmiştir. Bunların gövdeleri tamamen tahrip olmuş, başları kısmen korunmuştur. İlk figür çocuk betimidir. Hafif sağa dönük kısa saçlı başı yaklaşık küresel biçimindedir. Dolgun yüzünde kısa alın, hilal kaş, iri gözler, ince burun, hafif açık ağız ve güçlü çene vardır. Teni kahverenginin tonlarıyla belirtilmiş olup, yüzü kontursuzdur. Başının üstünde Suryanice “**Tanrı onu bağışlasın**” yazılıdır. Solda yetişkin erkek başı kısmen korunmuştur. Yüzü tahriplidir. Cepheden verilen başını kalın saç lüleleri kaplar. Oval yüzünde geniş alın, yay biçimli kaş görülür. Kahverenginin tonlarıyla verilen yüzü koyu kahverengi tesserayla konturlanmıştır. Başının solunda Suryanice yazıdan bu figürün adının **Aftuha'nın oğlu Suras** olduğunu öğrenmekteyiz. Bu figürün solunda sadece sol gözü ve **Frig külahlı** korunmuş olan bir figür başı mevcuttur. Gövdesi tamamen tahrip olmuştur. Solunda Suryanice yazı da kısmen korunmuştur. Ailenin en büyük oğullarının Frig külahlı giydikleri ifade edilmektedir (Segal 1970: 40; Segal 2002: 64). Bu nedenle, mozaïğimizdeki Frig külahlı bu figürün de ailenin en büyük oğlu olması muhtemel görülmektedir.

Panodan dışa doğru beyaz bant ve bordür yer alır. Ana pano, kum saati oluşturan sarı, gri ve beyaz renkte eşkenar dörtgen (baklava dilimi) dizili bordürle (le Décor 1985: pl. 124.b) çerçeveleir. Bordürde yer alan bu desenlerin kare dizileri oluşturarak panonun diğer taraflarında da aynı hizada devam ettikleri görülür. Eşkenar dörtgenlerin testere dişli çizgilerinde her diş, kare biçimli dört tesseradan oluşur. Her bölümde sarı, kahverengi ve gri renkte küçük kare desenleri yer alır.

Teknik ve Üslup

Bu mozaik canlı renklere sahip tesseralarla Opus Tessellatum tekniğinde yapılmıştır. Figürlerde ve Suryanice yazılarda az oranda vermiculatum tekniğinin de kullanıldığı görülmektedir. Edessa nekropol mozaikleri kapsamında anılan mozaik de Estrangelo Suryanice yazıtlıdır. Kontur çizgilerine ağırlık verilmesi nedeniyle figürler yüzeysel olarak ön plana çıkmış ve izleyiciye daha çok yaklaşmıştır. Bu nedenle figürlerin yerleştirilişinde derinlik görülmez. Mozaïğin karı-koca ve çocuklardan oluşan bir aileyi tasvir etmesi, M.S. 2.-3. yüzyılda yapılan Edessa mozaikleri üslubunda olduğunu göstermektedir. Anılan mozaikteki betimlerde sakallı erkek yanında eşi ve çocuklarıyla ailecek tasvir edilmesiyle M.S. 2.-3. yüzyılda yapılan Edessa mozaikleri üslubundadır. Bu üslupta, aile reisi divanda yan uzanır, eşi yanında oturur, etrafında aile fertleri görülür. Eserimizde cepheden verilen aile fertlerinin renkli ve süslü doğulu tarzda giysiler içinde, hiyerarşik düzende betimlendikleri görülür; eşi, aile reisinin solunda, çocukları sağında. Yetişkin erkeklerin portresi sakallı olup, sakın ve dingin yüz ifadesine sahiptir. Anılan sahne, her figürün portresinin ayrıntılı işlenmesiyle bir aile resmi görünümündedir. Figürler sosyal içerikli olup, giyim kuşamda yerel giysiler görülmektedir. Bu mozaikte kısmen görünse de, Edessa mozaiklerinde erkekler, dizlere kadar inen uzun bir üst giysi ve bunun altında genel olarak şalvarla tasvir edilmişlerdir. Bazen pantolon da giyilmektedir. Pantolonlar bazen geniş bazen ise dar olarak görülmektedir. Yüksekçe başlıklı kadın himation ve tunik giyimlidir. Benzer giyimli kadın betimleri Edessa'nın Osrhoene Krallık Dönemi mozaiklerinde⁵ de görülmektedir. Benzer giysiler günümüzde de Urfa

5 **Cenaze Şölenni Mozaïği**: Drijvers 1980: 188 Pl. XVII; Drijvers – Healey 1999: 180–183 Pl.54; Balty 1995: 388 Pl. XXIII; Colledge 1984: 191–192 Pl. CVIII.1-3; Dunbabin 1999: 173 Fig. 183; Parlasca 1984: 227–229 Abb. 1–2; Ross 2001: 113 Fig. 5.1; Segal 1959: 153-155, 158; Segal 1970: Pl. 2; Segal 2002: 93 Res. 2; **Aile Portresi Mozaïği**: Leroy 1957: 315-319 Pl. XXII; Drijvers 1980: 187 Pl. XIII; Drijvers – Healey 1999: 170–171 Pl. 49; Balty 1995: 388; Colledge 1984: 193 Pl. CIX.2; Dunbabin 1999: 173 Fig. 182; Ross 2001: 113 Fig. 5.7; Segal 1970: Pl. 1; Segal 2002: 59- 60 Res. 1. **Üç Ayaklı**

ve çevresinde izlenilmektedir. Ailenin annesinin başlığı yüksekçe ve süslüdür. Bu tip başlıkların ailenin varlığıyla ilgili olduğu ifade edilir. Başlıkların üstünde örtü (yaşmak-duvak) yer alır. Edessa'da aynı konuyu içeren üç mozaik döşemede⁶ aile reisinin eserimizdeki gibi cenaze töreninde divana yan uzanmaktadır. Mezar sahibinin yan uzanış biçimi, Edessa'da Kırk Mağara ve yakınındaki Karaköprü kaya mezarlarının arkosoliumlarında yer alan yüksek kabartmalarda⁷ da görülmektedir. Ayrıca, cenazeyle ilişkili olarak bu duruş şekli Edessa'ya ticaret yollarıyla bağlı olan Palmyra'nın lahit, kabartmalarında (Seyrig 1951: 32-41; Will 1951: 70-100; Colledge 1973: Fig. 61-62, 100) ve Dura Europos'da duvar resmindeki ziyafet sahnesinde (Perkins, 1973 Pl. 25) izlenilmektedir. Bu duruş biçimi mezar geleneğinde her ne kadar Edessa ve Palmyra'da yer edinse de, aslında Roma imparatorluğu sınırları içerisinde gerek mezar stelleri (Şahin 2000: 152- 248 Levha LX vd.), lahit (Ergeç 2003: Taf. 51 no: 3) ve kapaklarında (Koch 2001: 30 Fig. 9, 54, 56-59, 61) yüksek kabartma olarak, gerekse duvarlarda resim (Dunbabin 1998: Fig. 29, 31; Dunbabin 2003: Pl. II, XV, XVII; Wilpert 1903: Pl. 132.1) olarak yaygın biçimde yer almıştır. Ama, figürlerin yerel giysiler giymiş olmasıyla Edessa ve Palmyra örneklerinin doğulu tarzda yerel özellikleri oldukça baskın olmuştur. Roma döneminde Edessa ve Palmyra'da cenaze şölenlerinde halktan figürlerde görülen divana yan uzanmayı, Zeugma mozaiklerinde neşe ve eğlenceye yönelik olarak mitolojik figürlerde görmekteyiz. Bunlardan birinde Euphrosine ve Akrotos betimli mozaikte (Önal vd. 2006: 68-71; Önal 2009: 94-97) her iki figür de divana yan uzanmaktadır. Edessa'da imparatorluk stilinde yapılmış olan Amazonlar Villası mozaiklerinde ürün ve bereketi simgeleyen Argos ve Opora figürlerinin (Karabulut vd. 2012: 44 F. 48) de yan uzanmakta olduğu görülmektedir. Bu nedenle, mitolojik figürlerden gelen bir etkiyle mezar sahibi kendini yüceltmek, "varlıklı, güçlü ve hakim" olduğunu vurgulamak için bu yan uzanış şeklinde betimlenmeyi tercih etmiş olmalıdır.

Nekropol mozaiklerinde figürlerde yerel üslup özelliği görülmesine karşın, panoların kuşak ve bordürlerinde, ikili örgü kuşağı, testere dişli üçgen dizisi, testere dişli çizgilerin oluşturduğu eşkenar dörtgen desenler ve düz çizgiler Roma İmparatorluk üslubu geleneğindedir. Bu nedenle, Roma İmparatorluk üslubunun yaygın mozaik repertuarındaki geometrik desenlerini kullanan mozaik sanatçıları, Prometheus (Drijvers-Healey 1999: Pl. 72.11; Balty-Briquel Chatonnet 2000: Fig. 1; Boversock 2001: 412) ve diğer birkaç mitolojik konulu mozaiklerden başka, Roma İmparatorluk üslubunda figür ve giysilerini de çok sayıda tuvaline dizmiş olmalıdır.

Süryanice Mozaik Yazıtı⁸

Restore edildikten sonra yazıtı meydana çıkan Aftuha ve Ailesi Mozaik (Drijvers-Healey 1999: 180 kat. no: Am 8 Pl. 54; Desreumaux 2000: 211-215; Healey 2006: 313-327; Brock 2007: 715-721.), Roma döneminde Edessa kaya mezarlarının cenaze törenleri bezemeli döşemelerinin tipik bir örneğidir

Sehpa Mozaik: Drijvers 1980: 187 Pl. XIV; Drijvers – Healey 1999: 172–175 Pl. 50–51; Balty 1995: 388; Colledge 1984: 193 Pl. CIX.3; Ross 2001: 113 Fig. 5.2; Segal 1959: 153-154; Segal 1970: Pl. 3; Segal 2002: 60 vd. Res. 3.

6 Birinci Mozaik için bkz: Drijvers 1980: 188 Pl. XVII; Drijvers – Healey 1999: 180–183 Pl. 54; Balty 1995: 388 Pl. XXIII; Colledge 1984: 191–192 Pl. CVIII.1-3; Dunbabin 1999: 173 Fig. 183; Parlasca, 1984: 227–229 Abb. 1–2; Ross 2001: 113 Fig. 5.1; Segal 1959: 153-155, 158; Segal 1970: Pl. 2; Segal 2002: 93 Res. 2; İkinci Mozaik için bkz: Drijvers-Healey 1999: Pl. 69.7 (ayrıntı); Salman 2008: Fig. 8; Üçüncü Mozaik için bkz: Çelik - Güler 2002: 182–189 Res. 142.

7 Karaköprü kaya mezarı: Segal 1970: 39 Pl. 25a; Drijvers 1980: 25-26, Pl. XVIII-XIX; Kırk Mağara kaya mezarı: Segal 1970: Pl. 25b; Drijvers-Healey 1999: Pl. 12 AS 16/17a

8 Bu bölümü İngilizceden Türkçeye çeviren Arş.Gör. Ali ALTIN'a teşekkür ederiz.

(Drijvers-Healey 1999: 180 kat. no: Am 8 Pl. 54; Desreumaux 2000: 211-215; Healey 2006; 313-327; Brock 2007: 715-721.).

Döşeme, stiline ve Aramice'nin farklı bir dialektiği olan Estrangelo Süryanice olarak yazılan yazıtına göre kesin olarak M.S. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebilir. Mozaik döşeme aile cenaze törenli mozaikleri kategorisine aittir. Mozaığın kompozisyonu Drijvers ve Healey'in yayınında yer alan panellerle birçok açıdan benzerlik gösterir (Drijvers-Healey 1999: 170 Pl. 49 kat. no: Am 4; 170 Pl. 51 kat. no: Am 5; 180 Pl. 54 kat. no: Am 8 ve 185 Pl. 55 kat. no: Am 10).

Oldukça tahrip olmuş olmakla birlikte, soldan sağa doğru 5 portre teşhis edilebilmektedir.

Yazıt a (Resim 4):

Ortadaki ilk üç satır tahrip olmuş ve tesseraların çoğu kireçlenmeden dolayı zarar görmüştür.

(Sadece okunabilen harflerin transkripsiyonu ve çevirisi yapılmıştır)

1. b.....
2. w'rb[.....]mn' br
3. brsm[y']' bdt
4. ly byt 'lm' hn' ly
5. w ... qbr....šmš
6. w[.] n.....lhy'

“.....bar..3 barsamya ... Yaptım 4 bu sonsuzluk evini kendim için, kendim için 5 ve mezar... šmš..6hayat için.”

Yazıtın düzeni olağandır (Drijvers-Healey 1999: 59 Pl. 4 kat. no: As7; 62 Pl. 5 kat. no: As9; 163 Pl. 48 kat. no: Am2, 4; 166 Pl. 48 kat. no: Am3, 1; 178 Pl. 53 kat. no: Am7, 4; 185 Pl. 55 kat. no: Am10, 3).

Yazıt b (Resim 5):

Aile reisi olabilecek 4. portrenin başının sağında yer alan iki dikey satır

İsmin sonu kırıktır, fakat baba adı yeniden oluşturulabilir.

br [...].

'ftw[h'].

Yazıt “d”deki gibi 'Aftuḥa.

Yazıt c (Resim 6):

1 yatay satır, yalnızca “l'bdw” veya “l'brw” şeklinde transkripsiyonu yapılabilecek bir cümle veya kelimeye ait son kısım korunabilmiştir.

Yazıt d (Resim 7):

Muhtemelen 'Aftuḥa'nın (yazıt b) karısına ait olan 5. Portrenin sağındaki iki satırlık yazıt

Satırlardan ilki kolaylıkla okunabilmektedir (Tam olarak korunmuş tek yazıt):

Šlwm brt brnbw. “Barnebo'nun kızı Šalum”.

Šlwm ismine Edessa Aramicesi'nde şu ana kadar rastlanmamıştır. Palmyra'dan bilinmektedir (Stark 1971: 536).

Barnebo ismine de Edessa Aramicesi'nde günümüze kadar rastlanmamıştır (Fakat bu ismin tanrı Nebo tapımından beri Edessa'da kullanıldığı öngörülebilir – özellikle *Doctrina Addai'de*). Bu “theophoric” isme (Brnbw) Hatra'da rastlanır (Abbadı 1983: 212, 1 = Teixidor 1964: 77 vd.).

Yazıt e (Resim 8):

İlk portrenin başının sağında tek satırlık yazıttan yalnızca bazı izler korunmuştur. Okunamıyor.

Genç bir adama ait 2. Portrenin başının solunda 2 yatay satır

Transkripsiyon ve tercüme önerisi:

Swr[s] br 'ftwh'. “Aftuḥa'nın oğlu Suras”.

Suras ismi Euphrates'ten bir parşomen üzerinde görülmektedir.

'Aftuḥa Edessa'dan iyi bilinen bir özel isimdir. Urfa kalesindeki bir sütun üzerinde ve ikisi mozaik döşeme toplam üç cenaze yazıtı üzerinde görülmektedir (Drijvers-Healey 1999: 45 kat. no: As Pl. 1; 164 kat. no: Am 2 Pl. 48; 178 kat. no: Am 7 Pl. 53; Desreumaux 2000: 211-215; Healey 2006; Brock 2007: 715-721).

Yazıt f (Resim 9):

Bir çocuğa ait 3. portrenin başının üzerinde tek yatay satır.

Yazıtın başındaki harfler seçilemiyor. Yazıtın sonunda okunabilen harfler:....]yhb.

Muhtemelen YHB içerisinde bulunan theophoric bir isim (“Tanrı (...)’e verdi”)

Yazıt g (Resim 10):

Panelin ortasındaki kadın ve adam arasındaki 2 yatay satır.

Sadece 4 harf seçilebiliyor:

'mt d/r.

Belki “:....]’nin annesi”

2. Dört Kollu Yıldız Desenli Mozaik

Şanlıurfa ili, Mance Mahallesinde (Edessa antik kentinin batı nekropolü) tek odalı, üç arkasoliumlu bir kaya mezarının tabanında bulunan bu mozaik, 1979 yılında Şanlıurfa Müze Müdürü Adnan MISIR başkanlığında restoratör Behcet ERDAL tarafından kaldırılarak Şanlıurfa Müzesine getirilmiştir⁹. Müze Müdürlüğü bahçesinde yer alan bu mozaik Kasım 2011’de restore edilerek müze teşhi-
rindeki yerini almıştır. Anılan mozağin (Drijvers 1973: Pl. 11; Drijvers-Healey 1999: 184 Pl. 55. 9; Colledge 1984: Pl.CVI.1) in situ hali Drijvers (Drijvers 1973: Pl. XI) tarafından yayınlanmıştır.

Resim 11-14

Ebadı: 2.21 × 2.30 m

Pano: 1.37 × 2.30 m

Bordür: İkili örgü 0.14 m, basamaklı üçgen 12m

Tessera adedi: Bordür 99T/dm²; Pano 108T/dm².

Malzemesi: Taş

Tekniği: Opus tessellatum

Renk: Beyaz, siyah, kahverengi, pembe, sarı, yeşil, gri, turuncu, lacivert.

9 Bu bilgiler, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nden alınmıştır.

Yer : Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nin teşhirinde.

Kaynakça: Drijvers 1973: 12-14 ve Pl. xi; Drijvers-Healey 1999: 184 Pl. 55. Am 9; Segal 1973: 622; Vattioni 1973: 330; Colledge 1984: Pl. CVI.1

Tanım: Taban mozaïğinin merkezinde dikdörtgen bir pano yer alır. Üç sıra siyah tesseralı çizgiyle çerçeveselenen bu panoda geometrik desenler görülür. Büyük kısmı tahrip olmuş olan panoda dik şekilde, kahverengi renkte dört kollu yıldız betimleri (le Décor 1985: Pl.184.b) yer alır. Yıldızlar dışta tek sıra siyah ve içe doğru üç sıra beyaz tesserayla konturlanmıştır. Yıldızların merkezinde içi haç desenli küçük eşkenar dörtgenler bulunur. Haç desenleri testere dişi biçiminde yerleştirilen 5 siyah tesseredan oluşur.

Panodan dışa doğru, çok renkli sarmal ikili örgü kuşağı (le Décor 1985. Pl.70.j), testere dişli bakışlı üçgen dizisi, kare ve kum saati desenli kuşak (le Décor 1985: Pl.15.c) ve düz tesseralı beyaz zemin yer alır. Panonun solunda iki ucu trapez biçimli, dikdörtgen çerçeveli panoda 5 sıra halinde Suryanice yazı mevcuttur. M.S. 224'e tarihli bu Suryanice yazıtta "*Qasya'nın oğlu Bar'amta bu mezarı ben yaptım*" yazılıdır. Bu mezarın Suryanice yazısı Drijvers-Healey tarafından çözüldüğü için bu bölüme alınmamıştır (Drijvers-Healey 1999: 184 kat. no: Am 9 Pl. 55).

Teknik ve Üslup

Ana kayaya oyulmuş tek odalı bir mezarın tabanını süsleyen bu mozaik, opus tessellatum tekniğinde çok renkli taşlardan yapılmıştır. Tamamen geometrik desenlerden oluşan dekorasyonludur. Bu haliyle 2012 yılında Edessa'da Kızılkoyun mevkiinde (Edessa'nın kuzey batı nekropolü) meydana çıkarılan 32 no'lu kaya mezarına¹⁰ benzemektedir. Bu mozaikle birlikte, tabanı figür betimli mozaik döşeli kaya mezarlarıyla birlikte, tabanı geometrik desenli mozaik döşeli kaya mezarlarının da Edessa'da yapılmış oldukları sonucuna ulaşılmaktadır.

Dört kollu yıldız, çok renkli sarmal ikili örgü kuşağı, testere dişli bakışlı üçgen, kare ve kum saati desenleri Roma imparatorluğu mozaik sanatında yaygın olarak kullanılan geometrik desenlerdir. Bu nedenle, mozaikte görülen geometrik desenler, Roma dönemi mozaik repertuarının etkisiyle yapılmıştır.

Suryanice yazılar mozaikte genel olarak kare, dikdörtgen veya daire çerçeveli panolarda görülürken, anılan mozaikte iki ucu trapez biçimli, dikdörtgen çerçeveli pano da yer almaktadır.

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

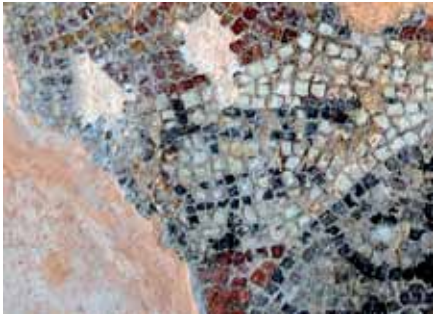
¹⁰ Bu makalenin yazarları tarafından yayına hazırlanmaktadır.

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Değerlendirme

Edessa antik kentinde kaya mezarlarının tabanına mozaik döşeme geleneği mevcuttur. Bu kentte, yerel mozaik atölyeleri tarafından yapılan hem figürlü hem de geometrik desenli taban mozaikleri bulunmuştur. Bu mozaiklerden ikisi önceki yıllarda Şanlıurfa Müzesi'ne getirilerek, betona gömülü halde bahçede teşhir edilmekteydi. Teşhir yenileme çalışmaları kapsamında bu mozaiklerin 2011 yılında restorasyonu yapılmıştır. Bu çalışma neticesinde figürlü mozaiklerin Suryanice yazıları okunabilir ve figürleri tam olarak görülebilir bir hale gelmiştir.

Mozaik üzerindeki yazı okunduğunda mezar sahibi Aftuha, eşi Salum ve oğulları Suras ile Salum'un babası Barnebo'nun adının yazılı olduğu anlaşılmıştır. Yazının devamında ise, Edessa'daki yazıtlı diğer kaya mezarlarındaki metnin benzeri "...bu mezarı sonsuzluk evi olarak kendisi ve ailesi için yaptırdı. Tanrı onu bağışlasın" yazılıdır. Mozaikimizdeki aile reisi olan Aftuha, Edessa'da en yaygın isimdi. Halen İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Aftuha mozaikinde ve Şanlıurfa kalesinde dikili adak sütunundaki Suryanice yazıda Aftuha adına rastlanılmaktadır. Bu nedenle, Aftuha adının Edessa'da yaygın olarak kullanıldığı mozaikimizdeki yazıtlı tasdik edilmiştir. Salum, Suras ve Barnebo isimlerine ise günümüze kadar Edessa'da sadece bu mozaikteki yazıda rastlanılmıştır. Bu nedenle anılan mozaikimizdeki bu isimler Edessa'da gelecek yıllarda mozaiklerde veya kaya yüzeyine yazılmış olan yazılarda bulunacak olan benzer isimlere örnek teşkil edebilecektir.

Edessa'nın bir çok mozaikindeki figürler eserimizdeki gibi cenaze törenindeki aile tablosu görünümündedir. Aile reisi eşi ve çocuklarıyla betimlenmiştir. Eserimizden hariç üç adet mozaikte daha aile reisi divana yan uzanır biçimdedir. Edessa'da mozaiklerin haricinde kaya mezarlarında kabartma olarak da divana yan uzanan figürler mevcuttur. Yerel giyimli olan bu figürlerin yüzleri ayrıntılı biçimde işlenilmiş olup, portre görünümündedir. Bu figürler, doğulu tarzda giyim ve yan uzanış ile Palmyra kabartmalarına benzemektedir. Kadın başlığının gerisinden bağlanan örtünün Urfa çevresinde "büyük örtü" (yamşak) olarak adlandırılarak geleneksel bir giysi olarak günümüzde dahi kullanılması nedeniyle, bu uzun örtünün peçeyle veya sadece betimlerde kadın yüzünün açılmasıyla herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır.

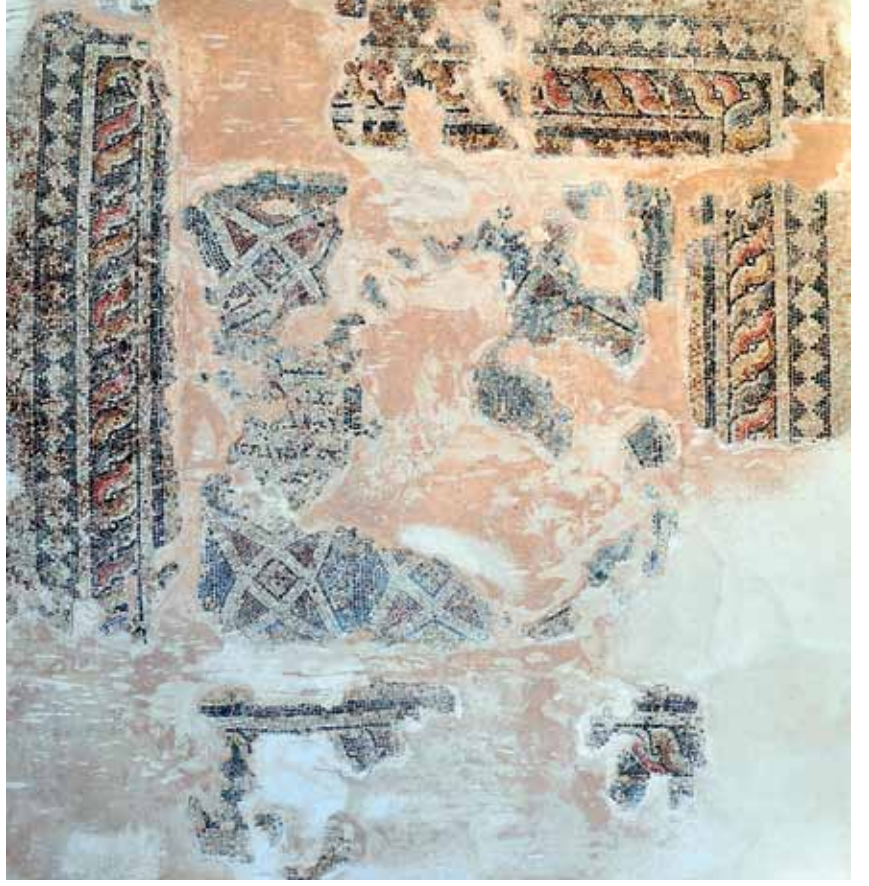
Benzer konulu Edessa mozaiklerinden "Zeydallat Ailesi Mozaik" M.S. 238 yılında yapılmıştır. Hem konuyla hem de figürlerin duruşlarının birbirine yakın benzerliği nedeniyle eserimizin tarihi de M.S. 3. yüzyılın ilk yarısı olmalıdır.

Eserlerimizde, Edessa kaya mezarlarının mozaiklerindeki figürlerin giysilerinde görülen yerel özellikler, portrelerinde görülen yerel yüzler izlenirken, panoların etrafını Roma döneminde yaygın olarak kullanılan geometrik desenli bant, kuşak ve bordürler çevrelemiştir.

Geçmiş yıllarda çok sayıda mozaik, Edessa/Urfa'dan kaçırılmıştır. Günümüzde sadece bu makalenin konusu iki mozaik ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde misafir edilen Orfeus mozaik, Osrhoene Krallık Dönemi Edessa mozaiklerini 2014 yılında açılacak olan Yeni Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde tanıtılabilecektir. Umudumuz, İstanbul müzelerinde bulunan diğer Edessa/Urfa menşeli mozaiklerin de doğdukları şehir olan Şanlıurfa'ya gönderilerek Yeni Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde teşhir edilmesidir.

Resim 11
Dört Kollu Yıldız Desenli Mozaik,
Şanlıurfa Müzesi 2012

Resim 12
Dört Kollu Yıldız Desenli Mozaik,
in-situ görünümü
(College 1984: Pl. CVI.1)

Resim 13
Dört Kollu Yıldız Desenli Mozaik,
Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi 2012.

Resim 14
Dört Kollu Yıldız Desenli
Mozaik'ten ayrıntı.

Kaynaklar - Bibliography

- Abbadı 1983 S. Abbadı, *Die Personennamen der Inschriften aus Hatra* (Hildesheim). Olms Verlag.
- Brock 2006-2007 S. Brock, “A Further Funerary Mosaic Inscription from Osrhoene”, *Aram* 18-19, 2006-2007: 715-721.
- Balty 1995 J. Balty, *Mosaïques antiques du Proche Orient*, Centre de Recherches d’Histoire Ancienne (Besançon).
- Balty – Chatonnet 2000 J. Balty – F. Briquel Chatonnet, “Nouvelles Mosaïques Inscrites d’Osrhoene”, *Fondation Eugène Piot. Monuments et Mémoires*, t. 79: 31-72.
- Bowersock 2001 G.W. Bowersock, “Notes on the new Edessene mosaic of Prometheus”, *Hyberboreus* Vol. 7, fasc. 1-2: 411-416.
- Çelik – Güler 2002 B. Çelik – S. E. Güler “Edessa Mozaikleri”, C. Kürkcüoğlu – M. Akalın – S. Kürkcüoğlu – S. E. Güler (Eds.), *Şanlıurfa Uygarlığı Doğduğu Şehir* (Ankara): 182-189.
- Colledge 1976 M.A.R. Colledge, *The Art of Palmyra* (London), Westview Press.
- Colledge 1994 M.A.R. Colledge, “Some Remarks on the Edessa Funerary Mosaics”, *La Mosaïque Gréco-Romaine IV* (Paris): 189-198 Pl. CXV-CXVII.
- Desreumaux 2000 A. Desreumaux, “Une paire de portraits sur mosaïque avec leurs inscriptions édesséniennes”, *Syria* 77: 211-215.
- Drijvers 1973 H.J.W. Drijvers, “Some New Syriac Inscriptions and Archaeological Finds from Edessa and Sumatar Harabesi”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 36: 1-14.
- Drijvers 1980 H.J.W. Drijvers, *Cults and Beliefs in Edessa. Études préliminaires aux religions orientales dans l’Empire romain* 82 (Leiden). Brill.
- Drijvers – Healey 1999 H.J.W. Drijvers – J.F. Healey, *The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene* (Leiden). Brill.
- Dunbabin 1998 K.M.D. Dunbabin, “Triclinium and stibadium”, W.J. Slater (Ed.), *Dining in a Classical Context* (Michigan).
- Dunbabin 1999 K.M.D. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World* (Cambridge). Cambridge University Press.
- Dunbabin 2003 K.M.D. Dunbabin, *The Roman Banquet* (Cambridge).
- Ergeç 2003 R. Ergeç, *Nekropolen und Graber in der südlichen Kommagene* (Bonn).
- Healey 2006 J.F. Healey, “A New Syriac Mosaic Inscription”, *JSt LI/2*: 313-327.
- Karabulut vd. 2012 H. Karabulut – M. Önal – N. Dervişoğlu, *Haleplibahçe Mozaikleri, Şanlıurfa/Edessa* (İstanbul), Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Koch 2001 G. Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri* (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Leroy 1957 J. Leroy, “Mosaïques Funéraires d’Édesse”, *Syria* tome XXXIV: 306-342 Fig. 1-5. Pl. XXI-XXII.
- Önal 2009 M. Önal, *A Corpus of Zeugma Mosaics* (İstanbul). A Turizm Yayınları.
- Önal vd. 2006 M. Önal – F. Bulgan – H. Güllüce – A. Beyazlar – B. Balcıoğlu – T. Atalay, *Belkıs/Zeugma ve Mozaikleri*, R. Ergeç (Ed.) (İstanbul).
- Parlasca 1984 K. Parlasca, “Neues zu den Mosaiken von Edessa und Seleukeia am Euphrat”, *Colloquio Internazionale sul Mosaico Antico III* (Rome): 227–229 Abb. 1-2.
- Perkins 1973 A. Perkins, *The Art of Dura-Europos* (Oxford). The Clarendon Press.
- Ross 2001 S. K. Ross, *Roman Edessa, Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114–242 CE* (London and New York). Routledge Press.
- Salman 2007a B. Salman, *Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa ve Samosata Mozaikleri* (yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Salman 2007b B. Salman, “Şanlıurfa Müzesi’nde Üç Adet Mozaik Döşeme”, M. Şahin (Ed.), *III. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyum Bildirileri* (Bursa).
- Salman 2008 B. Salman, “Family Death and Afterlife According to Mosaic of the Abgar Royal period in the Region of Oshroene”, *JMR* 1-2: 103-115 Fig. 1-11.
- Segal 1959 J. B. Segal, “New Mosaics from Edessa”, *Archeology* Vol. 12, Number 3: 151-158.
- Segal 1970 J. B. Segal, *Edessa “The Blessed City”* (Oxford). Clarendon Press.
- Segal 2002 J. B. Segal, *Edessa/Urfa-Kutsanmış Şehir*, Çev. A. Arslan (İstanbul). İletişim Yayınları.
- Seyrig 1951 H. Seyrig, “Le repas des morts et le ‘Banquet funèbre’ à Palmyre”, *AAS* I: 32-41.
- Stark 1971 J. K. Stark, *Personal Names in Palmyrene Inscriptions*. (Oxford). Clarendon Press.

- Şahin 2000 M. Şahin, Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları (Ankara). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Teixidor 1964 J. Teixidor, "Aramaic Inscriptions of Hatra", Sumer 20, 77-82.
- Vattioni 1973 F. Vattioni, "Le iscrizioni siriane antiche", Augustinianum 13: 279-338.
- Will 1951 E. Will, "Le relief de la tour Kithot et le banquet funéraire à Palmyre", Syria 28: 70-100.
- Wilpert 1903 J. Wilpert, Le pitture delle catacombe romane (Rome).